

EGER TÖRTÉNETI FÖLDRAJZA ÉS TELEPÜLÉSMORFOLÓGIÁJA

CSAPÓ TAMÁS – LENNER TIBOR – KOVÁCS GÁBOR

HISTORICAL GEOGRAPHY AND SETTLEMENT MORPHOLOGY OF EGER

The paper is a new achievement of the research series focused on the settlement morphology and historical geography of cities with county rank in Hungary. The focus of this survey is on Eger, the centre of Heves County, a city with long historical past. The birth of the trading and Episcopal settlement at the entrance of the valley between the Mátra and the Bükk mountains is examined, together with the historical geography of the city, especially the development of its base plan, urban structure and functions. The change of the images of Eger is followed, with special regard to the period after the regime change. The horizontal homogeneity and the vertical fragmentation of building up are demonstrated, as are the styles of building up and the distribution of these styles within the city. One of the main objectives of the research was the discovery and demonstration of the functional structure of the city and the functional zones. Also, an effort was made to explore the reasons for and consequences of the changes, and to outline the special settlement morphology features of Eger.

BEVEZETÉS

Eger a Mátra és a Bükk hegység közötti folyóvölgyben elhelyezkedő, nagy történelmi múlttal rendelkező település. Földrajzi fekvése, a dualizmuskori vasút- és iparfejlesztésből részlegesen kimaradt fejlődése, valamint előrelátó és bölcs mindenkori városvezetése miatt napjainkig megmaradt egy bájos, rendkívül gazdag természeti és épített környezettel rendelkező középvárosnak, melyet a fentiekén túl kiemelkedő történelmi emlékei miatt is rengeteg turista keres fel évről-évre.

Eger egyike azon településeinknek, melyek történetük során erős és sokféle központi funkciókkal rendelkeztek, de ezek között nem a gazdaság, az ipar, vagy a szőlő és borászaton kívüli mezőgazdaság volt a legfontosabb, hanem a tercier szektor különböző ágazatai. Korán kialakult jelentős egyházi, kereskedelmi, kulturális és oktatási szerepköreinek köszönhetően jellegzetes városszerkezete és városias arculata megmaradt és mindmáig jellemzi. Erős központi funkcióinak köszönhetően története jól dokumentált és nyomon követhető, de arculati, morfológiai jellegű tanulmányok nem nagyon születtek, így e téren jelen tanulmány úttörő jellegűnek mondható.

1. A VÁROS KIALAKULÁSA, TÖRTÉNETI FÖLDRAJZI FEJLŐDÉSE

Eger kialakulásában, az emberek megtelepedésében a helyi- (völgy, építőanyag megléte, víz), és a helyzeti energiáknak (völgykijárat-vásárvonal) volt elsősorban szerepe (*BULLA - MENDŐL 1947*). A fentiek hatására már a legrégebbi időktől (neolitikum) is letelepedtek itt az emberek.

1.1. EGER FEJLŐDÉSE A TÖRÖK IDŐKIG

Szent István röviddel az ezredfordulót követően (1009) megalapította az egeri egyházmegyét, így a település kiemelt vallási szerepkört kapott, mely fejlődését a továbbiakban meghatározta, és a mindenkori püspökök által alakította is a település arculatát, szerkezetét. Mint püspöki székhelyet, ekkortól már városként említették. Első székesegyháza a Várhegyre épült, a vár előtt volt a vásáraitól híres piac, körülötte alakult ki a város zezzugos, halmazos utcahálózattal, így Veszprémhez hasonlóan váralja településként jellemezhető. Eger a középkorban, egészen 1596-ig nem volt megyeszékhely, a város az Újvár vármegyéhez tartozott. A 13. század közepén a tatárok feldúlták, ezért IV. Béla a Várhegyre kővárat építtetett, ide épült az elpusztult székesegyház helyére az új, gótikus püspöki templom is. Ezzel a város új, védelmi szerepkörrel gazdagodott, amely közel félezer éven át megmaradt. A város 1261-ben püspöki tulajdonba került, s maradt 1688-ig. A 13. század végére a város magja a vár volt, benne a székesegyházzal és több püspöki épülettel. A vártól nyugatra volt a piactér több kanonok házzal, míg a tér környékén a „váralja települést” sűrű beépítésű, zezzugos szabálytalan futású utcák jellemezték több kereskedővel és iparossal (*LENNER 2013, NAGY 1978*).

A 14.-15. század volt a város első virágkora. A várostól nyugatra fekvő domboldalakon lévő erdők helyére szőlőt telepítettek, kezdetét vette a szőlészetborászat, mellyel a város új, máig élő szerepkört kapott. Megélénkült az Eger patak völgyében húzódó észak-déli kereskedelmi útvonal forgalma, egyre fontosabbá váltak a piactéri vásárok, ezzel megnövekedett a város kereskedelmi-piaci funkciója. Kialakult az óváros alaprajza, az Eger patak mentén lévő zezzugos belvárosi utcák hálózata. A 13./14. század fordulóján megépült a várost védő palánk jellegű városfal. A 15. század végén megerősítették a várat, melybe új székesegyház, püspöki palota és a káptalan palotái épültek. Ekkor már a városnak hét temploma, kórháza és kolostora volt. Egert ez idő tájt két nagy pusztulás érte: 1442-ben a husziták rombolták le, 1514-ben pedig a Dózsa-féle felkelés porig égette.

A 16. és a 17. század a törökök elleni harcról és a török uralomról szólt. Az 1552-es nagy csatában a törököket még visszaverték, de a város teljesen elpusztult. Eger 1569-től Heves és Külső-Szolnok vármegye székhelye lett, új, igazgatási funkciót kapott. Az 1570-es években a középkori palánkot kőből

városfallá építették át (de nem fejezték be). Ennek ellenére 1596-ban a törökök elfoglalták a várost, uralmuk közel egy évszázadon át tartott. A püspökség és a vármegye központ a Felvidékre került, de a város török igazgatási központtá (vilajet) vált. Minaret, török fürdők épültek, a városnak erős kereskedelmi és védelmi szerepköre volt. Lakossága a török időkben 2000 fő körül lehetett.

1.2. A PÜSPÖKI VÁROS

A várost 1687-ben foglalták vissza a töröktől, mely harcok során Eger ismét elpusztult, csupán 413 háza maradt, mintegy 600 török családdal. Azonnal megkezdődött a be/letelepítés (magyar-német egyházi személyek, mesteremberek, nemesek, rác és magyar parasztok). 1688-ban I. Lipót szabad királyi várossá nyilvánította, lakossága ekkor 1200 fő volt, de az 1693-as összeírás már 518 házat, 800 adófizetőt, s mintegy 5000 lakost említ (ebből 633 rác). Ekkor katonák, hivatalnokok, egyházi emberek, nemesek, kézművesek és parasztok lakták a várost. A püspök kérésére 1695-től Eger ismét püspöki város lett (a szabad királyi helyett), ettől kezdve a mindenkori püspökök alakították a város életét, arculatát és szerkezetét.

A felvilágosult püspökök hűbéruralma alatt a 18. század elejétől másfél évszázadon át tartott a város második virágkora, melynek során sokszorosára nőtt a település népessége, megerősödött az egyháztól független gazdasága, kiépült gyönyörű barokk belvárosa, a gyors népességszám gyarapodás pedig magával hozta a várostest növekedését, megjelentek a városfalon kívüli külvárosok. Lakossága a 17. századvégi 5 ezer főről 1720-ra 8 ezer, majd 1787-re már 17 ezer főre növekedett, mellyel az ország 8. legnépesebb városa lett. Az egyházi, igazgatási, kereskedelmi és agrár (szőlészet-borászat) funkciók mellett megjelent és megerősödött a kézműipar, a kultúra és az oktatás. A céhes ipar 61 céhe 1715-ben mintegy 150-200 főt foglalkoztatott, mely a 18. század végére már 871 céhre és közel 3500 embere bővült (NAGY 1978). A püspök engedélyezte a tulajdonában lévő Szépasszony-völgyben pincék, majd borházak létesítését, ahol 1781-ben már 32 pince volt. 1705-ben épült a papnevelő intézet, a század közepén jogi (1740), bölcséleti (1754) és orvosi (1769) iskola létesült, felépült a Líceum (1774), de Mária Terézia nem engedélyezte az egyetemet. Megépült az Angol Kisasszonyok Gimnáziuma és a püspöki könyvtár.

A 18. században épültek a mai belvárost meghatározó barokk épületek: Püspöki palotaegyüttes (1715-1732), Vármegyeháza (1748-1756), Nagy- és Kisréposti palota (1774-1776, ill. 1758). Letelepethettek a század folyamán a különböző szerzetesrendek (ciszterciták, ferencesek, minoriták, szerviták, trinitáriusok), melyek megépítették templomaikat és rendházaikat. Felépült a Ráctemplom, kialakították a belvárostól délre a püspökkertet, mely korábban a püspök vadászterülete volt. Mindeközben a vár folyamatosan pusztult, védelmi és szakrális funkcióját teljesen elveszítette (FÉNYES 1851).

1. ábra: Eger 1788-ban
Figure 1. Eger in 1788

Forrás Muhary Z. kéziratos térképe

A várost megerősített városfallyal vették körül, melyet az 1830-1840-es években bontottak le. A városfalnak négy kapuja és bástya volt. A kapukon át lehetett eljutni a 18. században kialakított hóstyákba (Hoschstadt-elő/külváros), ahol elsősorban parasztok és zsellérek éltek. A Rác kapun túl volt a szalagtelkes, rácok és görögök által lakott Ráchóstya, egyre több szőlővel és pincével. Tőle keletre volt a Cifra kapu, s azon kívül jött létre a halmazos szerkezetű, szerbek lakta Cifra-hóstya (1. ábra).

A Trinitáriusok templománál és rendházánál volt a Hatvani kapu, melyen túl a 18. század elejétől épült ki kicsiny telkekre, szinte zárt sorúan a Hatvani-hóstyá. A mai Szarvas térnél volt a negyedik, a Maklári kapu, melytől délre épült ki hosszan elnyúló utcák mentén, sűrűn beépítve a Maklári-hóstyá. A hóstyák mellett a 18. század második felében épült ki tudatos városfejlesztéssel, szabályos utcahálózattal az iparosok és tisztviselők által lakott Károly-város, a városfalon kívül. A század elején fertályokra (negyedekre) osztották fel a várost, élükön a fertálymesterrel. Kezdetben négy, majd a 19. század közepén már 12 fertály volt a városban.

A fallal körülvett belváros arculata városias volt, többnyire zárt sorú, gyakran többszintes kőházakkal. A fontosabb egyházi és igazgatási épületek a Fő utca és a mai Kossuth Lajos utcák mentén voltak. A belváros északi felén zezzugos utcákban viszont sűrű beépítéssel földszintes kő és vályogházak voltak középületek nélkül. Károly-város mai szóval kertvárosias, míg a hóstyák alapvetően falusias arculatúak voltak, utóbbiak földszintes vályogházakkal, és sűrű, fésűs beépítéssel.

A 19. század első felében a város kétszer is leégett, de ennek ellenére folytatódott dinamikus fejlődése, aminek lökést adott, hogy a város 1804-ben a főegyházmegye központja, érseki székhely lett. 1828-ban megindult a magyar nyelvű tanítóképzés, 1831 és 1836 között felépült mai helyén a klasszicista stílusban, hazánk harmadik legnagyobb székesegyháza, megváltoztatva ezzel a belváros szerkezetét. A város további területi fejlődését gátoló városfalat az 1830-as években lebontották, s ettől kezdve az addigi külvárosok (hóstyák) egyre inkább a város szerves részeivé váltak.

1.3. A VÁROS A POLGÁRI FEJLŐDÉS IDŐSZAKÁBAN

1854-ben az érsek lemondott földesúri jogáról, így Eger kiszabadult az egyházi hűbér alól, polgármestert válaszhatott, a város igazgatása a püspöktől független lett, ezzel megnyílt az út a polgári fejlődés előtt. Tovább növelte a város presztizsét, hogy 1886-ban megkapta a rendezett tanácsú városi címet. Mindezek ellenére a város kimaradt a 19. század közepétől a sok már magyar városra oly jellemző gyors iparosodásból, mivel Eger nem kapott fővonalat, csupán a Pest-Miskolc vasúti fővonalból kiágazó Füzesabony-Eger szárnyvonalat 1872-ben. A 19. század végéig csak szerény malom- és faipara volt, melyhez természetesen komoly szőlészet és borászat társult (*BELUSZKY 2003*). Az 1890-es évektől gyorsult fel a gazdasági és az infrastrukturális fejlődés. Megjelent a komolyabb gyáripar, 1893-ban Lakatosárugyár, 1894-ben Dohánygyár létesült, ugyanebben az évben vezették be a villanyvilágítást. Ugyanakkor a század végén (1886-1888) a filoxéra járvány elpusztította a szőlők 93,5 százalékát, felmérhetetlen károkat okozva a szőlészet-borászatnak.

Gyorsabb volt a fejlődés a kultúra, oktatás és az egészségügy területén, melyek egyre inkább meghatározták Eger központi funkcióit. 1883-ban Iparostanonc iskola, 1890-ben reálgimnázium, a századforduló környékén Siketnémák Intézete, Tanítóképző, Hittudományi Főiskola, kórház és színház létesült. Noha az egykor oly erős egri vár lényegében teljesen lepusztult a 19. századra, a város katonai szerepköre az 1880-as években felépült Dobó István laktanya következtében újra megerősödött. Népessége nem növekedett dinamikusán, az 1870-es 20510 főről, a századfordulóra csupán 27628 főre változott. A város lakosságából magas volt a közalkalmazottak és köztisztviselők aránya, melyhez szerény számú ipari- és agrárfoglalkoztatott társult, mintegy leképezve a település központi funkcióit.

Az I. világháború Egerben nem okozott jelentős veszteséget, hiszen hadászatiilag fontos üzemei nem voltak, közlekedési csomópont sem volt, és határvárossá sem vált a trianoni békediktátum következtében. Így a két világháború között is jelentős fejlődés történt a városban. Pénzügyi Palota, Főplébánia, Nemzeti Bank épült, több iskolát adtak át (Polgári, Orsolyita, Szent Imre), a gyógyfürdő, az uszoda és a Korona gyógyszálló megépítésével új (idegenforgalmi) szerepkör jelent meg Egerben. Kiépült az 1927/28-as években az ivóvíz- és a csatornahálózat, vízmű, főposta létesült és az Érsekkert (Népkert) városi tulajdonba került, s parkként megnyitották. Újra életre kelt a szőlészet, borászat, egyre többen foglalkoztak vele, a borturizmus egyre jelentősebbé vált, különösen a Szépasszony-völgyben.

A polgári időszakban szerényen, de tovább nőtt a város népessége, mely 1941-re megközelítette a 35 ezer főt. A népességgel együtt növekedett a várostest is. Károly-város teljesen kiépült, beépült Csákó városrész, megindult Hajdúhegy és Lajosváros beépítése sakktáblás utcahálózattal és kertvárosias arculattal. Egyre több pince és borház épült a Szépasszony-völgyben és környékén. Eger belvárosa a sok új középület megépítésével, a kommunális infrastruktúra és a pormentes utak kiépülésével még inkább városias arculatúvá vált. Beépítése zártosú és többnyire többszintes volt. Az egykori külvárosokban a vályogházak helyett fésűs, földszintes kőházak épültek, de egyrészt a kis telkeken sűrűn, másrészt a homlokzataik között nagy kapukkal, melyek így zártos, városias arculatot tükröztek.

1.4. EGER AZ ÁLLAMSZOCIALIZMUS IDEJÉN

A szocialista fordulatot követően Eger fejlődése kétarcúvá vált. A szocialista diktatúra finoman szólva nem támogatta, pontosabban kényszerből tűrte a vallást, feloszlatta a szerzetesrendeket, állami tulajdonba vonta az egyházi javakat, néhány kivétellel megszüntette az egyházi iskolákat. Mindez Egert, csakúgy, mint a többi vallási központot nagyon hátrányosan érte. A másik

oldalról az állam területi politikájában a városokat, különösen a megyeszékhelyeket, és az ipar fejlesztését helyezte előtérbe.

Egerben kisebb iparosítás történt, a könnyűipar mellett, bútorgyár és hajtóműgyár létesült, de mértéke elmaradt a többi megyeszékhelytől. A földterület 43 százalékán szőlőtermesztés folyt, egyre jelentősebbé vált a borászat és a borturizmus. A város funkciói közül tovább erősödött a turizmus, valamint a település oktatási szerepköre, hiszen 1949-ben Debrecenből Egerbe helyezték át a Tanárképző Főiskolát. A jelentős természetes szaporodás mellett nagy volt a vándorlási többlete is a városnak, így lakossága gyorsan növekedett, 1970-re már meghaladta a 47 ezer főt, 1980-ra pedig elérte a 60 ezret. A csúcst 1990-ben érte el 61573 fővel.

A megnövekedett lakásigényeket – mint más városban – tömeges állami lakásépítéssel oldották meg. Az 1950-es évtizedben épült fel Felnémet északi részén a Berva lakótelep a Finomszerelvénygyár dolgozóinak, valamint a Belvárosi lakótelep, az 1960-as évtizedben épült fel a Gólya- és a Hadnagy-, a '70-es években a Csebokszári- (ma Északi) és a Lajosvárosi-, végül a '80-as években a Rác hóstyai- és a Hajdúhegyi lakótelep. Ugyancsak az 1980-as években adták át az új megyei kórházat és a rendelőintézetet, de ekkortól indult meg a Belváros, benne a Vár rekonstrukciója is.

Mindez együtt járt a várostest növekedésével, mivel egyrészt az új lakótelepek többsége szűz területekre épült, másrészt 1961-ben Felnémetet és Szarvaskőt is Egerhez csatolták (*GYENIZSE – LOVÁSZ – TÓTH 2011*).

1.5. EGER FEJLŐDÉSE A RENDSZERVÁLTOZÁS ÓTA

Az elmúlt közel 30 évben megerősödtek Eger régi, hagyományos funkciói (vallás, kultúra, oktatás, turizmus), a gazdaság termelő szektorai ugyanakkor elmaradtak ettől. Kivitték a 25-ös főutat a belvárosból, ez városszerkezeti változásokkal is járt. Most folyik az új, négysávos gyorsforgalmi út építése, mely magával hoz majd több új kapcsolódó út megépítését is.

A '80-as évek végén megindult belvárosi rekonstrukció folytatódott, napjainkra szinte az egész Belváros, és részben a Vár megújult. Ez együtt járt a tömbbelső rehabilitációjával, valamint belső zárt udvarok kialakításával is. Az ipari üzemeket kiköltöztették a belvárosból és a belső lakóövből, vagy lebontották és új funkciót adtak a területnek (a dohánygyár helyett Agria Park Bevásárlóközpont épült). Új szubcentrumok alakultak a város peremén, Almagyaron felépült a város – immár egyetemi – campusa. Ezzel egyidejűleg igényes új lakóparkok és kertvárosi részek épültek, s noha csökkent Eger lakossága (2001-ben 57901 fő, 2018-ban 53436 fő), de a beépített terület nagysága növekedett.

2. A VÁROS BEÉPÍTÉSE

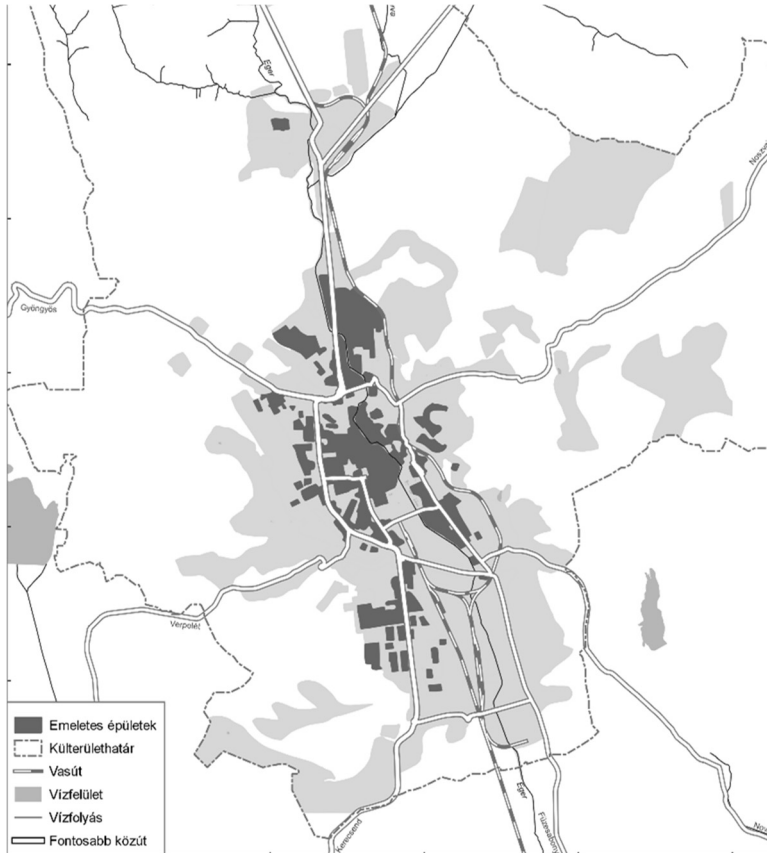
Eger késő középkori arculatáról nem maradtak fenn hitelt érdemlő források, de a város funkcióiból és a 13/14. század fordulójától felépült, még palánk jellegű városfalából következtetni lehet arra, hogy a település beépítése sűrű volt, több helyen zárt, és tucatnyi, elsősorban egyházi épület már emeletes volt. A 18. század során, különösen annak második felében sorra épültek fel a fallal körülvevett belvárosban a különböző egyházi, igazgatási és egyéb nem lakófunkciójú emeletes kőépületek, valamint a tehetős polgárság, és egyházi személyek emeletes lakóházai, melyek száma a 18. század végén már közel százra tehető. A belváros beépítése tehát tovább sűrűsödött, és egyre városiasabbá vált (1. ábra). Élesen elütött a belváros arculata a városfalon kívüli falusias külvárosokétól. A 19. század második felétől további emeletes középületeket emeltek (laktanya, kórház, bankok és biztosítók). Az emeletes épületek száma az államszocializmus idején jelentősen megnőtt, a lakótelepi tömeges lakásépítéssel. Ám az emeletes épületek aránya mégsem változott, mivel egyre több családi ház épült. A rendszerváltozást követően kissé növekedett az emeletes épületek száma és aránya Egerben, melyek száma 2011-es népszámláláskor 1530 db, aránya pedig 16,0% volt (2. ábra).

Ezzel Eger a megyei jogú városok között az előkelő 6. helyen áll, csak Sopron, Veszprém, Győr, Szeged és két egykori szocialista város, Dunaújváros és Tatabánya előzi meg. Terepi felmérésünk során az 1530 emeletes lakóházon túl további közel 700 emeletes középületet vettünk még számba, így a 10340 épületből 2220 az emeletes, így az arány 21,5 %-ra nőtt. Az emeletes épületek elsősorban a cityben, a belső lakóövből és a lakótelepeken találhatók. Az erős vertikális tagozódást az is jelzi, hogy emeletes lakóházakban van a lakások kétharmada és a lakók 60 százaléka.

2.1. BEÉPÍTÉSI TÍPUSOK A VÁROSBAN

A beépítés erős vertikális tagozódása és horizontális zártsága városias arculatot tükröz, amely megjelenik a beépítés típusaiban, azok előfordulásában és gyakoriságában is (CSAPÓ 2004). A város beépített területének felét a városias beépítési típusok (többszintes zárt-, tömbös- és társasházak, földszintes zárt) teszik ki. Eger eltér a legtöbb megyei jogú hazai várostól abban, hogy a családi házas beépítés ugyan jelentős, de nem dominál a településen. Különlegessége továbbá Egernek a szőlőtermesztéssel és borászattal összefüggésben, a zárt bor/pinceházak megjelenése, melyekhez hasonlókat csak Miskolcon láthatunk.

2. ábra: Emeletes épületek Egerben
 Figure 2. Multi-storey buildings in Eger

Forrás: saját szerkesztés

A nagyvárosias, *többszintes zárt beépítés* aránya még a megyei jogú városok közül is kiemelkedik. Tulajdonképpen a város ősi magja alapvetően ilyen beépítésű, igaz, hogy a többi régi polgárvárosokhoz (Kőszeg, Sopron, Pécs, stb.) hasonlóan Egerben is az egy- kétemeletes épületek dominálnak, kevés a három-, vagy többemeletes épület. A házak többsége barokk stílusú műemlék (Eger, műemlékekben az egyik leggazdagabb városunk). Az óvároson kívül többszintes zárt a beépítés a Tihaméri városrészben a Kertész utca két oldalán, a vasútállomás és a hatvani temető környékén, Károlyváros több részén, a Tetemvár és a Cifra-hóstyá határán, valamint a Rác-hóstyá lakótelepen is.

Szintén nagyvárosiasak a *többszintes tömbházak*, melyek többsége az államszocialista időszakban épült, és a tömeges lakásigény kielégítését szolgáló lakótelepeken található. Annak ellenére, hogy nyolc kisebb-nagyobb lakótelep épült Egerben, mind a lakótelepi lakások, mind a bennük élő lakosok aránya jóval kisebb (33,5%), mint a megyei jogú városokban (48,9%).

A legelső, egyben a legkisebb a Bervai lakótelep (183 lakás), amely az 1950-es években Felnémeten épült, a Finomszerelvény gyár dolgozóinak. Ugyancsak az '50-es években indult a Belvárosi Gólya utcai lakótelep építése, mely áthúzódott a következő évtizedre is. Itt 8 db háromemeletes kockaház található 234 lakással. Az 1960-as években épült fel a Maklári-hóstyá, és a tőle délre található Tihaméri lakótelep összesen 806 lakással. A zömmel négyemeletes téglaházak mellett mindkettőben már megjelentek az első tízemeletes épületek is. Egerben is az 1970-es évtized volt a legnagyobb lakótelepi építkezés időszaka. Megkezdődött a Lajosvárosi (692 lakás) és az Északi lakótelep (korábban Csebokszári lakótelep) kialakítása, mindkettő a következő évtizedben fejeződött be. Ez utóbbi a város legnagyobb, már előregyártott, négy- és tízemeletes panelházakból kialakított lakótelepe, ahol 4873 lakás található. Az 1970-es évek második felében indult a Hajdúhegyi lakótelep építése, mely áthúzódott az 1980-as évtizedre is. Ide már barátságosabb, három- és négyemeletes sátozott, téglaparkokból húztak fel, összesen 200 lakással. A legújabb, teljes egészében az 1980-as évtizedben épült Rác-hóstyá lakótelep (371 lakás) viszont zárt sorúan épült, melyről az előző bekezdésben szoltunk. A lakótelepeken túl sok helyen található még többszintes tömbös beépítés, elsősorban közintézmények (egyetem, kórház, iskolák, stb.) épültek ily módon, melyek a város különböző részein találhatók (3. ábra).

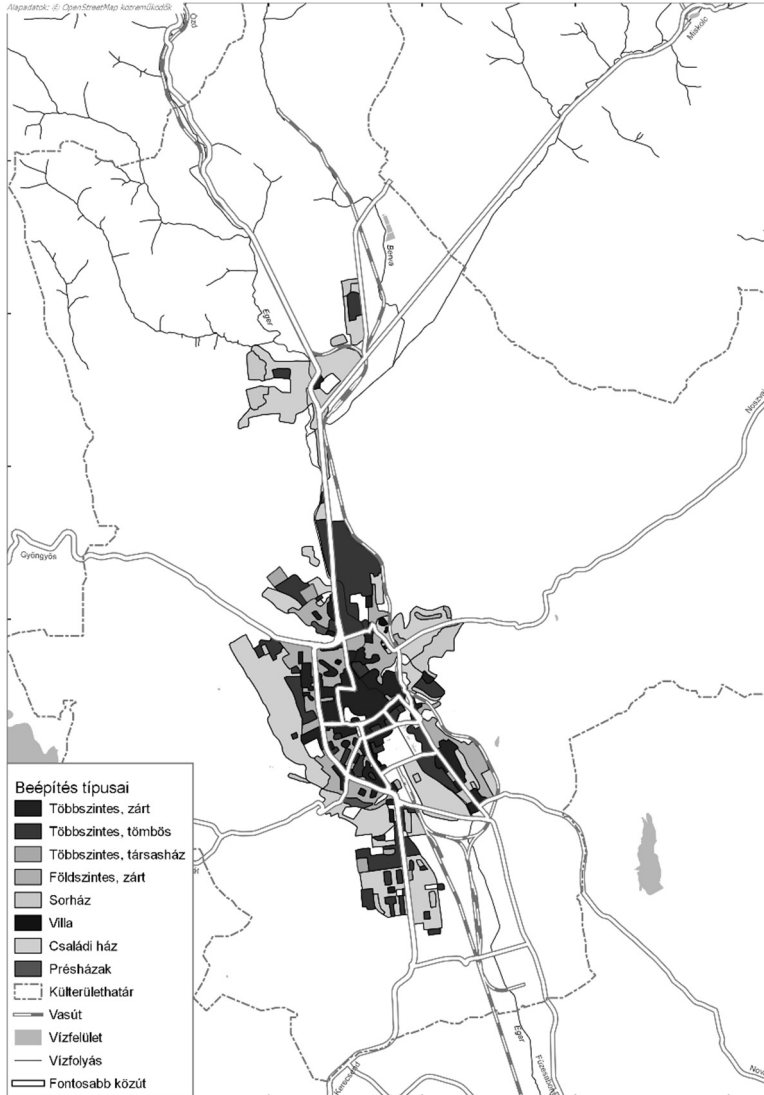
Nem jellemzőek a városban a városias megjelenésű, *többszintes társasházak*, melyek csupán abban különböznek a többszintes tömbös típustól, hogy az épületek a lakók saját tulajdonát képező területen állnak, így be vannak kerítve. Ezek az épületek kizárólag lakás céljára épültek, túlnyomó többségük a rendszerváltoztatást követően. A Lajosvárosi temető mellett, a Gyulafehérvári utca egyik oldalán, a Galagonyás utca egyes részein, a Rác-hóstyá lakóparkban fordulnak elő többszintes társasházak, de ez lesz jellemző az épülő Ráchegyi lakóparkban is.

Kisvárosias arculatúak a zártan épült földszintes házak és a szintén zártan, de előkerttel épült sorházak. A *zárt földszintes beépítés* kiterjedése és aránya igen nagy Egerben, lényegében övszerűen körbeveszi a nagyvárosias, többszintes városmagot. Az épületek többsége a 19. század közepétől a II. világháborúig épült, de több helyen találunk jóval fiatalabbakat is. Jelentős elterjedésük hátterében a zárt sorú beépítést előíró építészeti szabályozások állnak. Földszintes zárt beépítés jellemzi Károlyváros északi részét, a Rác-hóstyá déli felét, a Cifra-hóstyá jelentős részét, a Hatvani-hóstyá és a Tihaméri városrész egyes területeit.

Viszonylag nagy területen találhatók *sorházak*. Vannak közöttük többszintesek és (jóval több) egyszintesek is. Kétemeletes sorházak Lajosváros keleti részén, a Kárpát utcában, egyemeletesek a városrész északi felén a Breznay Imre utcában vannak, ahol telepszerűen épültek az 1960-as években. Egyszintes sorházak tömegesen épültek Felnémet nyugati részén, Almagyaron az Imola liget

lakóparkban és környékén, a Berva lakótelepen és a Tihaméri városrész déli részén.

3. ábra: A beépítés típusai Egerben
Figure 3. Building up structure in Eger

Forrás: saját szerkesztés

A második világháború előtti polgári időkét idézik a vezető értelmiség és a nagypolgárság *villái*, amelyekből viszonylag sok található Egerben. Közülük a legtöbb a református templom környékén, a Deák Ferenc utca egyik oldalán, valamint a Tetem-vár és Károly-város egyes részein található.

A legtöbb hazai városban a *családi házas beépítésű* városterület a legnagyobb arányú, van, ahol ez meghatározó jellegű (Érd, Hódmezővásárhely). Ez Egerben másképp van, hiszen a családi házas rész nem éri el a beépített városi terület felét. A családi házak elsősorban a külsőbb városrészekben jellemzőek, így Felnémeten, Vécseyvölgyben, Csákón, a Hatvani-hóstya déli részén és Hajdúhegyen. Építési évük, ebből fakadóan nagyságuk, állaguk és környezetük nagyon eltérő. Régebbi építésű, szocializmusban épült kockaházak jellemzik a Tihaméri városrész déli részét, itt a házak viszonylag kicsik, állaguk vegyes, környezetük kertvárosias és részben falusias. Szintén régi építésűek a családi házak a Ráchóstya peremén, ahol a kicsiny telkeken sűrű beépítéssel, gyakran lepusztult épületek vannak szűk utcákban. Itt, a Szala-völgyben magas a cigány nemzetiségű lakosok száma és aránya. Vegyes korú (régebbi és új építésű) családi házak vannak kertvárosias környezetben Csákó- és Hajdúhegy városrészen, a Hatvani-hóstya déli részén, Lajosvárosban és Felnémeten a Felvégi utca környékén. A legújabb, a rendszerváltoztatás után épült nagy alapterületű, igényes, rendezett környezetben lévő családi házak Felnémet délnyugati peremén, a Vécseyvölgyben, Ráchóstya északi részén, és Tihamér városrésznek a vasúton túli, északi részén találhatók.

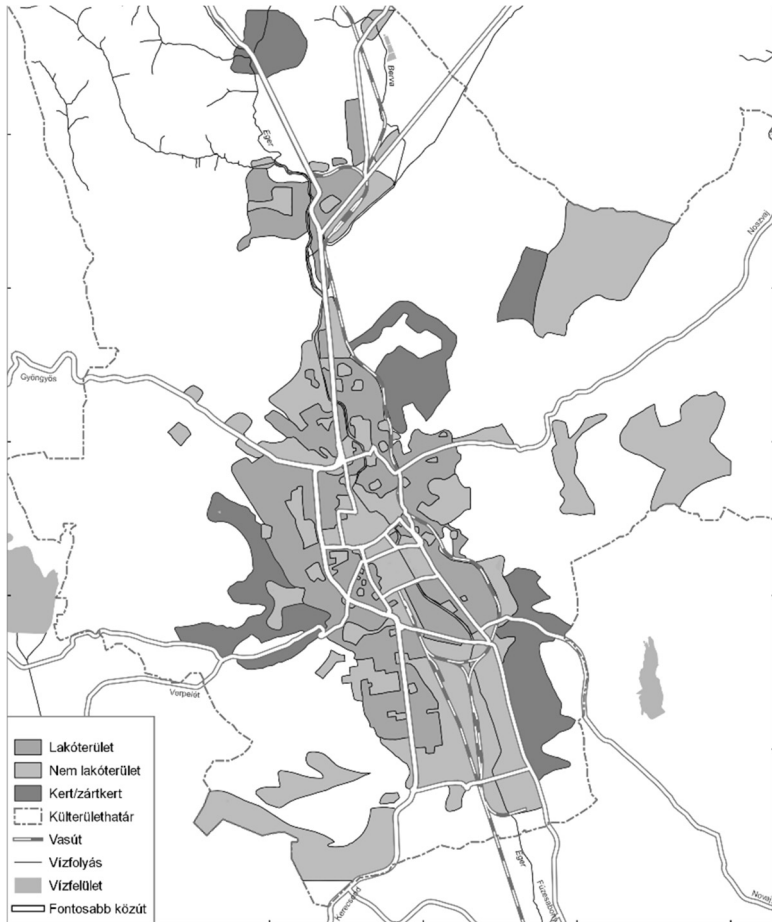
Végül említést kell tenni a szőlőtermesztéssel, de még inkább a borászattal összefüggő, zártan egymás mellé épült, de fésűs elrendezésű régi *bor/pinceházakról*, melyekhez hasonlók (a megyei jogú városok közül) csak Miskolcon találhatók. Ezek az épületek rendkívül kicsiny telkeken épültek sűrűn egymás mellé, közülük sok teljesen elhanyagolt, míg másokat szépen felújítottak. Mivel kuriózumok, nem lenne szabad hagyni a pusztulásukat, hiszen a város történetének egy darabkáját képviselik. Ilyen pinceházak vannak az Árnyékszala utcában (Ráchóstya) és a Farkasvölgy-Borházsor utcák mentén (Hatvani-hóstya).

2.2. A VÁROS FUNKCIONÁLIS SZERKEZETE

Városaink szerkezete a rendszerváltozást követően jelentősen átalakult, melynek elsősorban a piacgazdaságra történő átállás volt az oka. E változások egyik aspektusa a lakó- és a nem lakóterületek egymáshoz viszonyított arányának a változása (4. ábra).

Leegyszerűsítve, az elmúlt közel három évtizedben megnőtt a nem lakófunkciójú városi területek aránya, amely mögött a city területi kiterjedésének a növekedése, a szubcentrumok megjelenése és a zöldterületek gyarapodása állt (CSAPÓ 2005). Mindezek Egerben is éreztették hatásukat, hiszen a városi területnek közel kétharmadát a nem lakóterületek teszik ki, ideszámítva a zártkerteket is. Ennél azonban meg kell jegyezni, hogy a zártkertek az agrár/zöldterület szerepkörön túl egyre inkább lakófunkciót is kapnak, az állandóan lakott épületek felépítése és a folyamatos kiköltözés révén.

4. ábra: Lakó- és a nem lakóterületek Egerben
 Figure 4. Residential and non-residential functions areas in Eger

Forrás: saját szerkesztés

Eger funkcionális szerkezete sok tekintetben hasonló a többi hazai nagy- és középvároshoz, a különbségek és a sajátosságok a település fekvéséből és történetéből fakadnak. Mindazok a funkcionális övek, amelyek a megyei jogú városainkban vannak, itt is megtalálhatók, ám az egyes övek elhelyezkedése, nagysága és aránya néhány sajátosságot mutat.

2.2.1. City

Eger városközpontja a lakófunkciók fokozatos visszaszorulása következtében napjainkra már egyértelműen citynek nevezhető, bár a lakófunkció még nem tűnt el. A city területe, amely alapvetően a történelmi városmagban található, az

idők során jelentősen túlterjedt azon, elsősorban nyugati irányba, az Agria Park bevásárlóközpont felépülésével. A city nagyjából a város mértani középpontjában található. Beépítése döntően nagyvárosias, többszintes zárt épületekkel, melyek közül nagyon sok a műemlék. Itt található a legfontosabb igazgatási, kulturális, egyházi, oktatási, valamint a kereskedelmi-, pénzügyi-, üzleti szerepköröket megjelenítő épületek többsége, de része a nagy múltú egeri vár is. Eger régi és erős egyházi szerepköre miatt a cityben elkülöníthető egy szakrális, érseki városrész, mely csak néhány hazai városban (Esztergom, Győr, Pécs) mutatható ki (CSAPÓ – LENNER 2016).

2.2.2. Szubcentrumok

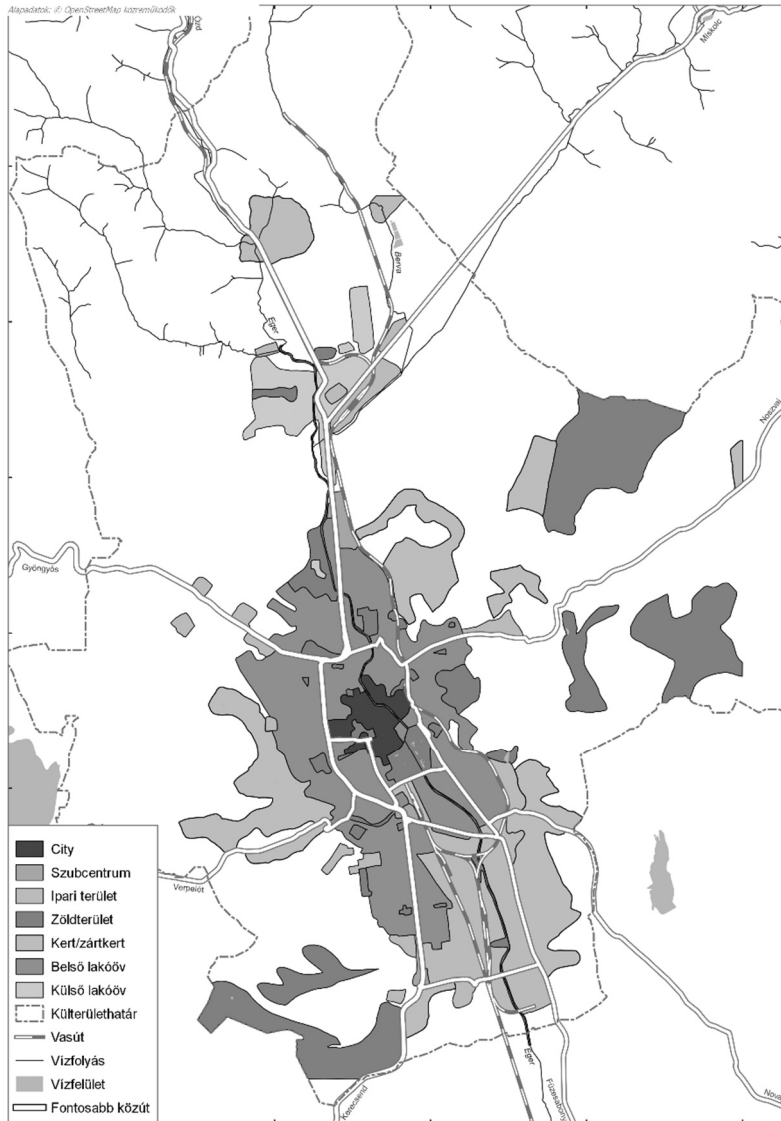
A piacgazdaság kiépülése magával hozta a különböző hipermarketek, szakáruházak és bevásárlóközpontok megjelenését, elsősorban a városok külső részein, a ki/bevezető utak és elkerülő körgyűrűk mentén, vagy nagyobb lakótelepek mellett, esetleg a városközpontokhoz közel. Ezek köré idővel több más kereskedelmi egység és más szolgáltatás települt, s együttesen bizonyos funkciókat átvéve a városközponttól/citytól, szubcentrumokká alakultak. Egerben az egykori dohánygyár helyére épült fel a város legnagyobb bevásárlóközpontja az Agria Park, de elhelyezkedése miatt ma már része a citynek.

Egerben egy nagyobb, és két kialakulóban lévő, kisebb szubcentrum van, ami a város nagyságához képest nem sok (5. ábra). A 25. számú főút kivezető szakaszán, az Északi lakóteleptől északra található a város legnagyobb szubcentruma, ahol Tesco hipermarket, OBI és JYSK szakáruház, XXL Bevásárlóközpont, Lidl és Penny Market szupermarketek találhatóak, melyeket több benzinkút és autósalon egészít ki. A 25. számú főút déli kivezető szakaszán, hosszan az út két oldalán sok kereskedelmi üzlet, töltőállomás, autósalon képezi a kialakulóban lévő másik szubcentrum alapját. Végül a vasútállomástól délre, a Mátyás király és a Sas utcák találkozásánál alakulóban van egy harmadik, kisebb szubcentrum, de egyelőre szerény kínálattal (Spar, Unix, üzemanyagtöltők).

2.2.3. Ipari területek

Eger, története során sosem volt iparváros. Fekvése, később kapott vasúti, nem fővonala, valamint erős vallási, kulturális és oktatási szerepköröi nem segítették elő nagy ipari vállalatok, ezzel nagy ipari területek kialakulását. Ráadásul a rendszerváltoztatást követően több ipari üzemet számoltak fel a belvárosban. Igaz ezzel egyidejűleg újabb ipari-szolgáltató vállalkozások jelentek meg a város déli részén. Mindez azt is jelenti, hogy összességében nem változott az ipari területek nagysága, ám áthelyeződött a város déli részére és ágazatilag is teljesen átalakult a város gazdasága.

5. ábra: Eger funkcionális szerkezete
 Figure 5. The functional structure of Eger

Forrás: saját szerkesztés

A legnagyobb összefüggő ipari terület a város déli részén, a Sas utca, a Kistályai út és a Faiskola utca közötti területen van, a vasútvonalak mentén. Itt régi és új telepítésű üzemek egyaránt előfordulnak. A régebbiek inkább a Sas utca és a vasútvonal között, Csákó városrészben vannak, mint például az Agria Drink Kft, az Agria Tüzép Kft, az Egertej Kft, az Egri Malom Zrt, az Evona Hungary Zrt, a Hesi Sütőipari kft és a EHSZ Zrt. Ettől délre helyezkedik el az Egri Ipari Park,

melyben logisztikai központ és több mint 30 cég található. A vállalkozások túlnyomó többsége új, korszerű technológiát használó, gépeket és elektronikai termékeket gyártó autóiipari beszállító cég. A fontosabbak közé tartozik: Arconic Kft, Aventics Kft, Bosch Automotive Kft, Hidro master Kft, Robottechnik Kft, RUAG Aerostructures Zrt, Vilati Electronic Kft és a ZF Hungária Kft. Kisebb ipari terület van még Felnémeten a vasútállomás környékén (Agria Vállalkozási Park, Egererdő Zrt, Hungarotech 2000 Kft), a Baktai út kivezető szakaszán (Egri Csillagok MGTSZ, Halley Kft, Unifilter Kft), Lajosváros nyugati részén (ÉMÁSZ Eger, Varga nyomda Kft) és a Tihamér városrész keleti peremén (Nyolcas és Fia kft, Városgondozás Eger).

Eger 1853-tól katonaváros is volt. Katonai funkciója az 1880-as évektől erősödött meg, ekkor épült fel a Dobó István laktanya, melyben gyalogezred, majd lövészezred, végül harckocsi ezred volt a 2007-es felszámolásig. Sokáig rozsdáövezet volt, napjainkra Törvényszék, Munkaügyi központ van benne, de nagy része ma is lepusztult terület. Az ettől délre lévő egykori katonai terület jobban hasznosult. A Bem utcától a Petőfi Sándor utcáig tartó területen Városi Pedagógiai Intézet és középiskola működik.

2.2.4. Zöldterületek

Annak ellenére, hogy Eger két hegység között helyezkedik el, viszonylag kevés a zöldterülete, különösen az erdő. Ennek oka elsősorban az, hogy a 14.-15. századtól kezdve a települést körülvevő dombokon az erdők helyére szőlőt telepítettek. Ezzel a természetes zöldterületek nagysága jelentősen csökkent, de még mindig nagyobb, mint az ember által létrehozottaké (parkok, temetők, sportterületek, pihenőövezetek). Jelentősebb erdő Kisegeden és az Ostoros patak mellett, a Szalóki és a Galagonyás utak között, a város délnyugati részén, valamint a Szépasszony-völgy környékén a Pap-hegyen található. Természetes vizek az Eger- és az Ostoros patak kivételével nincsenek a településen.

Összesen kilenc működő temető található Egerben, közülük nincs egy sem, amely központi szerepet töltené be. A temetők közül négy önkormányzati fenntartású (Felnémeti-, Lajosvárosi-, Kisasszony-, és a Gróber Urnatemető). Öt temető egyházi kezelésben van, ebből négyet a római katolikus egyház tart fenn (Donát-, Hatvani-, Rókus-, Rozália temetők), az ötödik az Izraelita temető. Mintegy kéttucat park és tér található a városban, melyek közül a 12 hektáros Érsekkert a legnagyobb. Ez a 13. századtól erdővel borított vadászterület volt, melyet Eszterházy püspök kerítettett el, s alakított át városi parkká. A park 1919-ben a város tulajdonába került. A nagyobb parkok közé a dr. Agyagási Dezső gyógypark, a Gárdonyi kert és a Hősök parkja, a fontosabb terek közé pedig a Pyrker János-, Hatvani kapu-, Petőfi-, Bartók-, Eszterházy- és a Ráckapu terek tartoznak. Jelentős a sportterületek és létesítmények száma a városban. Közülük az érsekkertben van a Városi stadion, a Kemény Ferenc Sportcsarnok és az automata tekepálya. Nagy területen van az Északi sporttelep, viszonylag új a

Sportuszoda és a szomszédságában felépült Bitskey Aladár Uszoda, valamint az egyetemi sportcsarnok és sportpálya. A városi strand 1933-ban épült fel a Maklári-hóstyán, melyet a közelmúltban bővítettek és felújítottak, így napjainkban Törökfürdő, Strand- és termálfürdő található ott.

2.2.5. Zártkertek, szőlők

A város körül, de elsősorban a várostest peremén, keleten és nyugaton tekintélyes nagyságú zártkert helyezkedik el, nagyobb összefüggő szőlőtermő területekkel vegyítve. A szőlőket a középkortól telepítették, a kiirtott erdők helyére (*BARANYAI – BALOGH – NÉMETH – POZSGAI 2017*). Vannak nagyobb, tisztán szőlőterületek, de sok a kisebb, szőlővel, vagy más növényvel betelepített zártkert is, melyek többségén ház épült, s közülük egyre több az állandóan lakott épület. Külön kategória, és igazi egrri kuriózum a Szépasszony-völgy és közvetlen környéke. A terület az egrri püspökök tulajdona volt, ahol a püspök 1774-től engedélyezte a pincék, majd később a rájuk épült bor/pinceházak építését. A terület az idők során egyre inkább a turisták igényeit kielégítve kereskedelmi/turisztikai szerepkörűvé vált, pincékkel, kalandparkkal, idegenforgalmi szálláshelyekkel és persze szőlőkkel.

2.2.6. Lakóterületek

Mint korábban láthattuk Egerben a lakóterületek a várostest kisebb részét (nagyjából 40 százalékát) teszik ki. A hazai nagy- és középvárosainkban a lakóterület belső- és külső lakóövre különül el. Így van ez Egerben is, de a település fejlődéséből következően, a belső lakóöv jóval nagyobb a külsőnél, ami egyedülálló a megyei jogú városok között.

A belső lakóöv ténylegesen övszerűen veszi körbe a cityt, a várostest alakjából fakadóan erősen megnyúlva északon és délen. A belső lakóöv szerepkörét tekintve lakóterület, de benne sok más funkciójú részek találhatók, különösen a cityhez közelebbi városrészekben. A teljesség igénye nélkül a belső lakóövben helyezkedik el az Eszterházy Károly Egyetem, a Markhot Ferenc Kórház, több általános- és középiskola, tucatnyi kulturális intézmény, óvodák, bölcsődék és kereskedelmi egységek sora. A belső lakóöv arculata és beépítése vegyes, de általában városias, zárt és gyakran többszintes. A city körül zárt többszintes a beépítés, a lakótelepeken többszintes tömbös, sok helyen zárt földszintes, esetenként sorházas, a külsőbb részekben pedig kertvárosias, családi házakkal.

A külső lakóöv kiterjedése viszonylag kicsi, Szarvaskő önállósulásával, napjainkban csupán Felnémet városrészt jelenti. Ez sokkal egyértelműbben lakófunkciójú, csupán néhány más funkciójú épület (a Bükki Nemzeti Park Igazgatósága, általános- és középiskola, boltok, vendéglátóhelyek, templom)

található itt. Arculata kertvárosias, beépítése lazább, többnyire családi- és sorházak jellemzik.

ÖSSZEGZÉS

Eger egyike legrégebb városi rangú településeinknek. Története során mindig erős központi funkciókkal rendelkezett (vallási, kereskedelmi, védelmi, oktatási), melyek már a korábbi évszázadokban is meghatározták arculatát és szerkezetét. A fenti szerepkörök mellett meghatározók voltak (ma is) a szőlészet, borászat, újabban pedig az ipar és a turizmus.

Eger a legvárosiasabb településeink egyike, ezt jelentős horizontális zártsága és erős vertikális tagozódása tükrözi leginkább. Funkcionális szerkezete hasonló a hazai nagy- és középvárosokéhoz, de egyben több sajátossággal rendelkezik. A cityvé fejlődött centrális elhelyezkedésű városközpontja már jelentősen túlnőtt történelmi városmagján. Régi és jelentős vallási szerepköréből fakadóan a cityn belül kialakult a szakrális funkciójú érseki városrész. Ipari szerepköre sosem volt meghatározó, de az utóbbi évtizedekben megerősödött, sőt ipari területeinek nagysága, az Egri Ipari Park létesítésével nőtt, ami nem jellemzős megyei jogú városainkra. Funkcionális tagolódásának további sajátossága, hogy a belső lakóöv kiterjedése többszöröse a külsőnek.

IRODALOM

- BARANYAI G. – BALOGH A. – NÉMETH S. – POZSGAI A.** (2017): Vas megye elfeledett „hegyei”. Történeti Földrajzi Közlemények 5:3-4 pp. 205-216
- BELUSZKY P.** (2003): Magyarország településföldrajza. Dialóg Campus Kiadó Budapest-Pécs, 568 p.
- BULLA B.-MENDÖL T.** (1947): A Kárpát-medence földrajza. Országos Köznevelési Tanács Budapest, 420 p.
- CSAPÓ T.** (2004): Néhány gondolat a hazai városok beépítéséről. Területi Statisztika VII. évf. 4. szám. Budapest, pp. 332-351.
- CSAPÓ T.** (2005): A magyar városok szerkezetének átalakulása a rendszerváltozás után. Földrajzi Közlemények CXXIX. (LIII.) kötet, 1-2. szám. Budapest, pp.: 65-83.
- CSAPÓ T. – LENNER T.** (2016): Egyházi központjaink településmorfológiája. In: Gál A. – Frisnyák S. – Kókai S. (szerk.), A Kárpát-medence történeti vallásföldrajza, első kötet. Nyíregyháza-Szerencs, pp. 211-223.

- FÉNYES E.** (1851): Magyarország geographiai szótára. Kozma Vazulnál, Pest.
Reprint: Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete, Budapest, 1984, 1254 p.
- GYENIZSE P. – LOVÁSZ GY. – TÓTH J.** (2011): A magyar településrendszer. PTE TTK Földrajzi Intézet Pécs, 192 p.
- LENNER T.** (2013): Néhány gondolat a történeti településföldrajzi vizsgálatokhoz. Településföldrajzi Tanulmányok 2:1 pp.126-134.
- NAGY J.** (1978): Eger története. Gondolat Kiadó Budapest, 388 p.